

Iustina BURCI

Nicolae Iorga și considerațiile sale despre numele de botez la români

I.B. – cercetător științific II, dr.; Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova. Cărți în ultimii doi ani: *Dicționar de meserii și funcții vechi*, Craiova, Editura Universitaria, 2009, 196 p. (autor); *Dicționarul entopic al limbii române*, vol. I (A-M), Craiova, Editura Universitaria, 2009, 366 p.; vol. II (N-Z), Craiova, Editura Universitaria, 2010, 370 p. (coautor).

Istoricii, geografi, lingviști, etnologii etc. au fost de părere, încă de la începutul secolului al XX-lea, că atât toponimia, cât și antroponimia pot fi utilizate cu succes în studierea istoriei: nu numai a celei propriu-zise, ci și a istoriei apariției și dezvoltării anumitor științe, printre care se numără și geografia, lingvistica etc.

Folosirea informațiilor oferite de onomastică este cu atât mai necesară în privința epocilor îndepărtate din evoluția unei limbi. Astfel, în cazul limbii române, stadiul în care ea se găsea în fazele anterioare secolului al XVI-lea, înainte de apariția primelor texte românești, ne este cunoscut, în mare măsură, pe baza numelor de locuri și a numelor de persoană din actele slavonești sau latinești din acea vreme¹.

Conștienți de faptul că, în lipsa documentelor², intervale de timp din istoria societății noastre sunt inaccesibile cercetării, numeroși istorici și lingviști au desfășurat o muncă asiduă – individuală sau colectivă – căreia îi datorăm astăzi un vast inventar³ arhivistic, cuprins în lucrări consacrate. Grija pentru adunarea și ordonarea materialului documentar a constituit, de altfel, încă din secolul al XIX-lea, un adevărat deziderat pentru generații de cercetători.

Activitatea de depistare și publicare a documentelor vechi și-a găsit locul și printre preocupările complexe ale lui Nicolae Iorga, care mărturisea, el însuși, că: „...aceasta a alcătuit mai multă vreme o

ocupație de fiecare zi a vieții mele”⁴, vechile înscrisuri românești reprezentând pentru Domnia Sa „un continuu izvor de viață, un mijloc de-a intra în contact direct cu oamenii care au fost înaintea mea și cu care îmi găsesc neconținut, mie și societății în care trăiesc, unele asemănări duioase, căci publicațiile mele de documente nu sunt numai pentru a prezenta un simplu material, bine editat, persoanelor care ar binevoi să scrie istoria pe baza lor, și de aceea am perseverat în această editare...”⁵.

Străduința aceasta, de a reda istoriei noastre o sursă inestimabilă de informații, i-a oferit însă și posibilitatea de a face observații diverse pe marginea documentelor întâlnite, printre ele și unele de natură filologică.

În articolul de față, ne vom opri asupra considerațiilor sale despre numele de botez, făcute într-o conferință⁶ pe care a susținut-o la Institutul Sud-Est European din București, la 18 mai 1934.

Deși „istoria românilor, după numele de localități, ar fi, într-adevăr, de un deosebit interes”, „pentru că noi, pentru trecut, avem, deseori, o informație foarte săracă: secole întregi nu găsim absolut nimic... Din numele de localități s-ar putea scoate ceva, care ar suplini această lipsă, așa de însemnată, în izvoare” (*ibidem*, p. 4), Nicolae Iorga va insista aici asupra prenumelor românești, ca urmare a faptului că, „am fost lovit de marele număr de nume (prenume – *n.n.*) necunoscute nouă, care se întrebuițau odinioară” (*ibidem*, p. 4).

Autorul își structurează materialul în trei părți.

Prima dintre acestea se referă la **nume contemporane** Domniei Sale, care, deși odinioară au avut un înțeles, și l-au pierdut cu timpul, ajungând să ridice probleme de etimologie celor interesați de acest aspect: *Badea, Badu, Balu, Băciu, Băcu, Bârlu, Bercu, Besnu, Bibu, Biță, Blaga, Bledu, Bușcu, Duiu, Firu, Ibru, Isar, Iscu, Jiga, Laiu, Lebu, Lițu, Ludu, Mandrea, Manea, Merăuț, Neacșu, Papa, Tăplan, Tatu, Tempea, Titu* etc.

Unele dintre ele și-au găsit, în momentul de față, o rezolvare⁷: *Badea* provine de la apelativul *bade*; *Băciu* – *baci*; *Bercu* – *bg. Berko*, ar putea fi și *berc* „cu coadă scurtă” sau un nume evreiesc; *Bibu* – *bg. Bibo*; *Biță* – *biță*, prescurtare a lui *bădiță* sau *bg. Bitsa*; *Blaga* – *bg. Blaga*; *Bușcu* – *bg. Buško*; *Firu* – hipocoric al lui *Zamfir*, cf. și *gr. Firo* și *bg. Firo*; *Isar* – *gr. Isari(s)*; *Iscu* – *gr. Isku*; *Jiga* – *ung. Zsiga*; *Lițu* – *bg. Litso*; *Ludu* – *lud* „simplu, naiv, prost”, cf. *ung. lúd* „gâscă”; *Mandrea* – *Mandru* + suf. -ea sau *mandră* „stână de oi” + suf. -ea; *Manea* – *bg. Manja* sau derivat cu suf. -ea de la *Man(u)*; *Merăuț* – *Mir(u)* sau / și *Mirea* + suf. -ăuț, v. și *sl. Mirovtsi*; *Neacșu* – *Neagu* + suf. -șu, varianta masculină a lui -șă; *Papa* – *gr. Pap(p)a(s)*; *Tatu* – genitivul *gr. Tatos*, cf. și *bg.*

Tatul; *Tempea* – ung. *tempe* „foarte mic, pitic”; *Titu* – bg. *Tito*, gr. *Titos* etc. Altele au rămas și acum neînțelese.

De la toate acestea se pot forma, după cum bine remarca marele istoric, alte nume, prin derivare: „Din numele odată stabilite facem o întrebuintare foarte largă prin anumite sufixe, mai mult de desmierdare. Suntem obișnuiți să desmierdăm numele de botez și, când nu desmierdăm noi, se desmierdă copilul singur, și din acestea ies formele cele mai curioase: credeam și eu... că Tache înseamnă Costachi, dar am văzut că în Muntenia înseamnă Dumitru” (*ibidem*, p. 6-7). În general, dintre toate afixele Nicolae Iorga îl remarcă pe *-ea*, sufix foarte frecvent, și care se poate atașa aproape la fiecare dintre numele citate.

Numele de botez, provenite de la porecle, sunt și ele destul de des întâlnite și corespund acelor epoci când biserica nu avea influență asupra acordării prenumelor, nefiind necesar ca acestea să fie neapărat nume de sfinți. Se alegeau în special cele considerate de bun augur pentru soarta copiilor; însă de multe ori se obținea exact contrariul: „Nu o dată, în documente am întâlnit femei care se chemau *Grozava* și *Urâta*, iar ca nume de bărbat: *Uscatul*, *Orbul*, *Laiul* (Negrul), lângă *Bunul*, *Mareș*, *Mândra* și *Mușata* (masculine *Mândru* și *Mușat*)” (*ibidem*, p. 7).

Alături de acestea apar antroponime care descriu anumite trăsături fizice sau psihice ale persoanelor: *Aspra*, *Floarea* și *Florea* cu diminutivele lor; *Bălana*, *Creșul*, *Grosul*, *Micul*, *Alba*, *Albu*, dar și nume provenite de la denumirea unor animale („prin asemănare sau ca o amintire de vechi totem” – p. 7), păsări sau vegetale: *Lupu*, *Lupea*, *Lupa*, *Corbu*, *Corbea*, *Balaur*, *Cornu*, *Cornea*.

În cea de-a doua parte a conferinței, Nicolae Iorga s-a oprit la numele de botez care au apărut sub **influența bisericii**. Dincolo de înșiruirea lor, cercetătorul face o analiză a fiecăruia în parte, referindu-se la probleme de etimologie, prescurtare sau derivare a antroponimelor respective.

Cel mai răspândit dintre toate este *Ion* sau *Ioan*, întâlnit și sub formele *Oanea*, *Onciu*. De la slavi au pătruns la noi variantele *Ivan* și *Iovan*, de la greci – *Iani*, iar de la unguri – *Iános*, care au suferit, ulterior, modificări ale formei, prin derivare sau prescurtare. În *Sântion* (*Simtion*), prenumele propriu-zis a făcut corp comun cu apelativul *sfânt*. Astfel de antroponime s-au format și de la celelalte nume bisericesti: *Sânvăsâi*, *Sânicolae*, *Sântilie* etc. Numele *Preda*, a cărui etimologie autorul consideră că vine de la Sfântul Ioan Înainte Mergătorul, Predici, este, de fapt, provenit din bulgărescul *Preda*.

Vasile. „...când se zice Văsiu și Sânvăsiiu, aceasta arată că numele Sfântului Vasile aparține zestrii vechiului creștinism, din vremea când, după anume reguli fonetice, se crea limba românească” (*ibidem*, p. 8). Prin scurtare au rezultat

numele *Vasu* și *Vase*, apoi, prin derivare, *Văsoiu* [cu suf. *-oiu*, care „se poate aplica oricărui nume” (*ibidem*, p. 9)].

Nicolae. Cea mai veche formă de la acest nume de botez este *Nicoară*, dar și *Sânicoară*. Prin intermediul lui *Miklos*, ungerii ni l-au dat pe *Miclăuș*.

De la *Gheorghe* este cunoscută, în vechime, forma *Giurgiu* (de unde și derivatul *Giurgea*). Sub influența ungurească a lui Gyüry, avem astăzi numele *Giura*, *Giurea*, iar sub influența grecească *Iorgu*, *Iorga*.

Indrea și *Udrea* sunt atestări foarte vechi ale numelui *Andrei*.

Petru. A fost derivat cu suf. *-ea* în *Petrea*, dar și cu cel slav, *-așcu*, în *Pătrașcu*.

Numele Sfinților Arhangheli, *Rafael*, *Mihail* și *Gavril*, apar și ele ca nume de botez. *Rafael* este întâlnit și sub forma *Rafailă*, *Gavril* – *Gavru*, *Gavrea*, iar *Mihail* – *Mihu* (formă foarte veche), *Mihăilă* și *Mihăilaș*.

Mai puțin utilizat a fost *Ilie*; spre deosebire de acesta, *Ștefan* și *Grigore* au o frecvență mai mare și o paletă largă de derivate (*Ștefu*, *Ștefea*, *Șteflea*, *Gore*, *Goe*, *Goțu*, *Guțu* etc.).

Prin scurtare, *Alexandru* a devenit *Sandu* și *Lisandru* (fem. *Sanda*, *Lisandra*), iar sub influența maghiară, *Șandru*.

Teodor apare, în Oltenia, sub forma *Tudor*, în Ardeal *Todor*, iar în Moldova *Toader*.

Printre numele foarte răspândite se numără *Constantin*, dar și *Dumitru*, de la care s-au format numeroase alte antroponime: *Coste*, *Costea*, *Costan*; *Mitru*, *Mitran* (fem. *Mitrana*), *Medru*, *Medrea*, *Simendrea* (cu adaosul *Sân*).

Sava, *Teodosie* (prin scurtare, *Dose*), *Eustratie* (*Istrate*), *Eustatie* (*State*), *Trifon* (devenit *Trohin*, dar și *Trif*), *Emanuil* (*Man*, *Manu*, *Mănăilă*), *Simion* (*Simu*, *Sima*), *Toma* (prin filieră ungurească, *Tămaș*), *Daniil* (*Dan*), *Filip*, *Lazăr*, *Matei* (*Maștei*), *Spiridon* (*Spiru*, *Spirea*) sunt nume ecleziastice, intrate în patrimoniul antroponimiei românești.

Pe lângă aceste nume din Noul Testament, sunt și altele, foarte rare (întâlnite doar în anumite regiuni), care au fost luate din Vechiul Testament (*ibidem*, p. 11). Zonele unde ele apar sunt în special Țara Făgărașului, Muscel, partea de sus a Buzăului: *David*, *Aron*, *Isac*, *Avram*, *Isaia*, *Samuil-Samoilă*, *Moise*, *Iosif*, *Israel* în numele *Isdrailă*.

Numele de femei – deși mai puține, din punct de vedere numeric, din cauza unor factori de ordin juridic, social și istoric, care au legătură cu proprietatea funciară și

cu rolul și locul femeii în cadrul familiei și în societate, în epocile mai îndepărtate –, sunt și ele prezente în documente. Iată-le pe cele menționate de Nicolae Iorga: *Mușa, Vișa, Titiana, Sânziana, Sora, Calea* (întrebuințat de jupânițele muntene până în secolul al XVI-lea), *Liliana* (numele cumnatei lui Vasile Lupu).

Iar dintre numele biblice le menționăm pe următoarele: *Rachela*, care devine *Rafilea, Maria* (*Mărioara, Măriuța, Marița, Maricica*), *Elena* (*Ileana, Leana, Lenuța, Lincuța*), *Petra* (*Petruța*), *Dafina* (doamna lui Istrate Dabija), *Neacșa*; de la Smaragda s-au format *Smaranda, Manda, Mândița*; de la *Safira* – *Zamfira*.

Tot legat de biserică, se poate observa că și denumirile unor sărbători au devenit prenume și, apoi, nume de familie: *Iordan* (în Muntenia), *Ispas, Crăciun, Pascu, Duminică*; de la numele lui Hristos, *Cristu, Criste*.

De asemenea, numele de popoare sunt întâlnite, în vechime, nu numai ca nume de familie, ci și ca nume de botez: *Șchiauca, Neamțul, Turcul, Armeanca*.

Ultima parte a conferinței autorul o dedică **influențelor străine**, care și-au lăsat amprenta și în onomastica românească. În general, antroponimia fiecărui popor modern are un caracter eteroclit, pentru că îmbină elemente aparținând fondului străvechi, moștenit, peste care s-au suprapus, cu timpul, influențe venite din partea altor popoare prin contactele produse. La fel și onomastica românească a acumulat – de-a lungul secolelor – un tezaur de nume de origini diferite, ca urmare a relațiilor cu alte populații.

Prima dintre acestea este influența slavă. Biserica și viața de stat, pe care au avut-o strămoșii noștri aproape un mileniu sub înrăurire slavă, a fost un factor hotărâtor pentru transformarea radicală a listei numelor de botez românești, în sensul înlocuirii lor cu nume slave⁸. De la slavi am păstrat neschimbate nume ca *Mircea, Voicu, Vâlcu, Bratu, Stor, Stroe*, în timp ce pe altele le-am amputat, ca în cazul celor conținând slav „glorie” și mir „pace”: *Radoslav, Radomir* devin *Radu (Rada)*, *Stanislav* – *Stan*, *Dragoslav* – *Dragu*, *Branislav* – *Bran*, *Neagoslav* – *Neagu*, *Dobromir* – *Dobre*. Prin filieră slavă au intrat, de asemenea, numeroase antroponime. Așa s-a întâmplat cu numele de origine greacă, cu sufixul *-otă*: *Dobrotă, Bașotă, Laiotă, Albotă, Gerotă, Capotă, Coșotă, Cocotă*. Toate au fost mai întâi nume de botez.

În aceeași categorie, a numelor slave, intră și cele bulgărești, terminate în *-ciu*: *Stanciu, Momciu*, precum și cele rusești și rutene, cu sufixele *-șa* (*Agopșa, Capșa, Comșa*) și *-co* (*Lațco, Nedelco*).

Urmează, după acestea, numele de origine ungurească. Se poate remarca faptul că, pe lângă forma veche românească, multe antroponime au primit și o formă cu aspect unguresc. Printre ele se numără: *Miclăuș* (Nicolae), *Șandru*

(Alexandru), *Tivadar* (Toader), *Andras* (Andrei), *Ioja* (Iacob), *Iştván* (Ştefan), *Gabor* (Gavril), *Balint* (Valentin) etc.

Influenţa grecească s-a manifestat în două etape. Una foarte veche, care a dat nume ca *Axinia*, *Chira-Chir*, *Despina*, *Dochia*, *Odochia*, provenite de la *Evdochia*, *Nastasia* (*Anastasia*), *Safta* (*Elisabeta*, *Ilisافتا*), *Antimia*, *Irina*, *Frăsina* (*Eufrosina*). Ca nume bărbătesc apare *Hrizea*. Multe dintre acestea au venit de la călugări: *Dosoftei*, *Silivestru*, *Solovăstru*, *Eftimie*, *Antonie* (devenit *Andonie*), *Aristarh* (devenit *Alistar*), *Serafim*, *Serafima*, *Onofrei* (devine *Onufrie*), *Axente* (devenit *Acsintie*) etc. Cea de-a doua etapă este reprezentată de nume mai noi, precum: *Dima* din *Dimitrie*, *Scarlat*, *Stamati*, *Panait*, *Paraschiva*, *Cassandra*.

Sufixele diminutive *-ache* şi *-achi* sunt tot de influenţă grecească. Frecvenţa lor a fost atât de mare în epoca contemporană autorului, încât acesta cerea „descostachizarea” şi „despetrachizarea” numelor.

Alături de tradiţia specifică fiecărui popor (şi în cadrul acestuia fiecărei regiuni) un factor important în primenirea sistemului numelor de persoană l-a avut moda⁹, care a jucat, în toate epocile, un rol important în acceptarea (mai întâi de către clasele dominante) a numelor străine¹⁰. Moda franţuzească, „cu tot felul de Jean, Georges, care nu se potrivesc deloc cu spiritul limbii” (*ibidem*, p. 16), şi-a spus şi ea cuvântul, aducând cu sine o serie de nume cu această origine.

Şi, nu în ultimul rând, Nicolae Iorga vorbeşte despre „plaga numelor pretenţioase, luate din romane sau din istorie”, când au apărut prenume ca *Oscar*, *Corina*, *Malvina* (preluate de la Staël sau Osian).

Chiar dacă în multe dintre familiile româneşti se păstrează încă atribuirea numelor de botez¹¹ după criteriile vechi, tradiţionale, problema numelor pretenţioase – sesizată de către N. Iorga – este prezentă şi astăzi, ea ajungând, din păcate, la un nivel care a atins cote alarmante. Lipsa de cunoştinţe în domeniul prenumelor specifice poporului nostru, lipsa conştiinţei naţionale şi a educării populaţiei în acest sens, precum şi criza de identitate naţională şi estetică, pe care o parcurgem în prezent, a dus la apariţia unor prenume care nu ni se potrivesc.

În timp ce multe naţiuni se întorc către tradiţie (în condiţiile globalizării şi internaţionalizării din timpurile actuale), lucru ce le garantează păstrarea identităţii naţionale, la noi se înregistrează o dorinţă fără limite de a-i imita pe alţii, de a valoriza tot ceea ce vine din afară şi de a devaloriza vechile noastre nume şi tradiţii. „...nu veţi întâlni niciun scandinav sau spaniol pe care să-l cheme... Johnny. Dar veţi găsi mai mulţi Johnny în Bucureşti decât veţi întâlni în toată Peninsula Scandinavă sau Iberică!”¹². Ca să nu mai vorbim despre indieni, evrei, chinezi sau japonezi, care-şi păstrează numele tradiţionale.

Muzica, televiziunea, radioul, sportul sunt astăzi surse principale de inspirație în alegerea prenumelor de către părinți. Căutările prea insistente de a găsi un nume original, ieșit din comun, duc adesea la extreme, la situații ridicole.

Și tocmai pentru a evita situațiile ridicole, Nicolae Iorga a considerat necesar, la timpul său, să le prezinte „ascultătorilor – în această conferință (n. – I.B.) – o largă alegere critică în ceea ce privește numele care s-ar putea da unor viitori copii, care nu trebuie să le poarte ca un element ridicol” (*ibidem*, p. 16).

Trebuie să remarcăm faptul că, în aceste puține pagini, Nicolae Iorga a surprins, printre primii, unele trăsături ale antroponimiei românești și a analizat, atât pe baza documentelor, cât și pe baza observației personale, o serie de prenume. Cercetătorul numără, totodată, printre primii care au susținut că informațiile din arhive sunt deosebit de utile „pentru a găsi ceea ce se ascunde sub unele din aceste nume, pentru a fixa chiar perioade deosebite în ce privește numele” (*ibidem*, p. 5); de asemenea, datele arhivistice sunt importante „pentru un public mai larg decât acela pe care-l interesează amănunte din istorie sau filologie” (*ibidem*, p. 5).

Note

¹ Elena Șodolescu-Silvestru, *Toponimie românească. Modele derivaționale*, Chișinău, Editura Gunivas, 2001, p. 6.

² La 1852, Teodor Codrescu se temea ca nu cumva „vreo fatală întâmplare să le arunce în mâna cuiva, care neștiind prețului o așa comoară națională, le-ar nimici, ori ar lipi ferestrele, ori le-ar ține aruncate în pod”, așa cum s-a întâmplat cu multe dintre actele originale. Ca rezultat al acestei temeri au apărut volumele *Uricarului*, în care apare un număr mare de hrisoave, urice, acte cu caracter diferit, toate selectate după criteriul adevărului, căci „adevărul este esența istoriei” (*Uricarul*, vol. I, 1871, p. III).

³ Iată numai câteva exemple: DRH, A. Moldova, B. Țara Românească, C. Transilvania; DIR, A. Moldova, B. Țara Românească, C. Transilvania; Damian P. Bogdan, *Acte moldovenești dinaintea de Ștefan cel Mare*, București, 1938; Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913; Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului, București, 1947; Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică Centrală a Statului, București, 1957; M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan Voevod (1504-1517)*, București, 1940; Dumitru Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc, 1473-1864*, București, 1931 etc.

⁴ Nicolae Iorga, *Numele de botez la români*, conferință ținută la Institutul Sud-Est European, la 18 mai 1934, București, 1934, p. 3.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Vezi nota 4.

⁷ Etimologiile au fost extrase din Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

⁸ Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, p. 35.

⁹ Problema este însă mai profundă, fiind vorba aici și de un anumit grad de compatibilitate, în special spirituală (Șt. Pașca, *op. cit.*, p. 36), a popoarelor care vin în contact, compatibilitate care face ca elementele nou-venite în limbă să se perpetueze sau nu, să „prindă” numai în unele compartimente ale vocabularului spre deosebire de altele. Astfel, în timp ce turcismele sunt de ordin material și se raportează, în afară de politică și arta militară, la universul casnic, îmbrăcăminte, alimentație, unelte, meserii, comerț, industrie etc., limba greacă, și în special limba slavă, s-au manifestat cu deosebire în acele domenii intime, dacă putem să le spunem așa, ale spiritualității românești – viața religioasă și intelectuală.

¹⁰ Vezi și Albert Dauzat care, referindu-se la raportul dintre Galia romană și Franța primelor două dinastii, spunea că: „Moda făcu pe gali să părăsească vechile nume și să accepte pe cele romane. Când vin barbarii, galo-românii, la rândul lor, iau nume folosite de aristocrația francă” (N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. XIV).

¹¹ În statistica efectuată de către Gheorghe Bolocan, în articolul *Prenume actuale – inventar și repartii teritoriale* (SCO, nr. 4/1999, Craiova, p. 375, 380), prenumele, masculine și feminine, care ocupă primele zece poziții, sunt următoarele (cifra reprezintă numărul de purtători): 1. *Gheorghe* – 662.265, 2. *Ioan* – 556.312, 3. *Ion* – 490.183, 4. *Vasile* – 489.956, 5. *Constantin* – 439.114, 6. *Nicola(i)e* – 294.990, 7. *Dumitru* – 287.169; 8. *Alexandru* – 236.429, 9. *Mihai* – 234.758, 10. *Florin* – 159.183; 1. *Maria* – 1.143.282, 2. *Elena* – 690.603, 3. *Ana* – 363.225, 4. *Ioana* – 271.278, 5. *Mariana* – 185.610, 6. *Mihaela* – 174.167, 7. *Floarea* – 162.499, 8. *Ileana* – 142.599, 9. *Elisabeta* – 138.575, 10. *Viorica* – 131.611.

¹² Tudor Olimpius Bompa, *Prenume la români*, ediția a III-a revizuită, București, Editura Irecson, 2008, p. 36.